

На перехресті культур: українські передріздвяні традиції

ОЛЕГ КОЦАРЕВ

12 ГРУДНЯ 2018

Передріздвяна пора в усіх культурах – це завжди очікування, хай яке різне: чекання Нового року, землеробське очікування повороту сонця на весну, підготовка до дива Різдва Христового. Як і загалом у річному літургійному циклі, християнські свята цього періоду еднаються з прадавніми локальними традиціями, утворюючи колоритну, хоч і часто суперечливу суміш звичаїв. Багато з них сьогодні лишилось у минулому, в етнографічних дослідженнях чи в окремих місцевостях; інші ж збереглися чи навіть відродилися з небуття.

Фото: Микола Пимоненко, «Ворожіння», 1888

«Введення прийде, свят наведе»

Зимовий цикл свят в Україні традиційно розпочинався 4 грудня зі Введення, або ж Третьої Пречистої, яка «землю снігом укриває». Збереглося навіть прислів'я: «Введення прийде, свят наведе». Присвячений цей день Діві Марії, яку трирічною дівчинкою ввели в Єрусалимський храм, віддавши Богові. Це велике богородичне свято в землеробській народній культурі збіглося з «замиканням землі» – тобто з припиненням будь-яких робіт на землі до весни, а саме до 7 квітня, до Благовіщення (зверніть увагу – теж день, присвячений Марії). Тому й у прикметах відображена пильна, навіть тривожна увага до майбутнього врожаю: скільки на Введення води – стільки на Юрія трави. Але найбільше цього дня дивилися за тим, хто найперший увійде до хати: градація від молодого здорового чоловіка до старої хворої жінки вказує на рівень щастя чи лиха, якого варто чекати впродовж року. «Перший гість» – це взагалі поширена, наскрізна прикмета, до якої звертаються й у Щедрий вечір, і в інші знакові дні; не забувають про неї навіть сьогодні, у двадцять першому столітті.

«На святу Катерину ховайся під перину»

Наступним святкували день Катерини – 7 грудня. Свята Катерина з Олександрії, за переказами, була закатована за віру, і з її ран полилося молоко. Мощі Катерини Олександрійської зберігаються в монастирі на Сінаї в Єгипті.

В українських народних, іще дохристиянських традиціях це особливий день, чи не єдиний у році, коли на шлюб ворожили чоловіки. Вони ставили у воду вишневу гілочку: якщо до Меланки зацвіте – добрий знак, уже цього року вдасться зустріти наречену. Це показує, що уявлення про ворожіння як суто жіноче заняття – лише стереотип.

«На Андрія робиться дівицям надія»

Але, звісно, найвідоміший «ворожильний» день – Андрія, 13 грудня. В українській традиції спомин святого Андрія Первозваного пов'язаний із язичницьким святом Калитою. Це трохи парадоксально, адже, за легендою, саме цей апостол уперше проповідував слово Боже на київських пагорбах. На одному з них на згадку про це і збудована знаменита барокова пам'ятка архітектури, одна з візитівок української столиці, Андріївська церква.

Утім, у хатках біля неї, на Старокиївській горі й під горою, певно, ще довго цього дня привішували до сволака спеціальне кругле печиво з отвором посередині – калиту. Цей обрядовий корж-сонце, обмазаний медом, випікали там, де жила традиційна українська народна культура, аж до двадцятого століття.

Андрія – свято неодруженої молоді, її вечорниць і гульок. Як на відомій картині Миколи Пимоненка: дівчата схилилися над тарілкою з водою і свічкою чи стежать за псом – чий перший пиріжок схопить, та й заміж перша вийде. Сільський учитель із Київщини Мирон Васильченко у другій половині минулого століття писав у спогадах, що найчастіше для забав молодь «винаймала» хату у вдови, приносячи на подяку різні гостинці. У хаті підвішували за стрічку калиту, від якої гості намагалися відкусити шматочок, не засміявшись. У літературі можна натрапити на згадки про пана Калитинського й пана Коцюбинського – учасників обряду-гри: Коцюбинський під'їздив на кочерзі до калити, щоб спробувати її вкусити, а Калитинський смикав стрічку з печивом угору й мазав мокрим – а часом і вимашеним сажею – квачем по зубах, щойно Коцюбинський засміється.

Дівчата цього дня кидали черевичок через тин чи браму: куди носок вкаже, звідти й судженого

чекати. Наодинці визирали нареченого з дзеркала, ліпили вареники з різними символічними начинками – перснями, іменами, монетками тощо. Хлопці ж могли ще й збиткуватися: кому ворота зняти, кого підстерегти й налякати.

Ворожіння на Андрія – одна з традицій, які десь пережили радянські часи, а десь відродилися вже в нашу епоху. Мабуть, прадавній звичай тут поєднався водночас і з новою хвилею релігійності (часто далекою від канонів), і з «ню-ейджівською» модою на різні, зокрема й старослов'янські, вияви езотерики та містики. У кожному разі, сьогодні на Андрія намагаються зазирнути в майбутнє не тільки в далеких селах, а й у великих містах.

Цікаво, що на відміну від наступного дня, свята Наума, покровителя навчання («Наум наверне на ум»), на Андрія забороняли вчитися. А на Наума хрещені батьки за традицією читали похресникам буквар, щоб ті краще і швидше освічувалися.

«Савила та варварила і сорочки собі не справила»

Колись в Україні дні святої Варвари, святого Сави та святого Миколая утворювали своєрідну триєдність. День Варвари – це передусім жіноче свято. Господині готували цього дня вареники з маком і сиром, а крім них – «пірхуни» з борошняною начинкою, аби глузувати з хлопців. Святу вважали покровителькою шлюбу й родинного життя, тому на її спомин теж нерідко ворожили. На Сави, батька зимового Миколи, жінки збирались і спільно пряли чи ткали – відтоді й зберігся вислів про «савити, варварити, куделю кучмарити». І це не дивно, бо зимовий час – найвдаліший для хатніх справ.

«Хто Миколая любить...»

Іще одне свято, що повернулося, – Миколая, 19 грудня. Уночі святий Миколай приносить малечі під подушку подарунки чи різки – залежно від поведінки протягом року. Тому це, звісно, одне з головних дитячих свят. У роки радянської влади Миколая зсунули на маргінес, а місію приносити подарунки передали іншому герою – Дідові Морозу. Тепер «миколаївська» традиція в Україні відновилася, але й Дід Мороз нікуди не щез. Діти явно виграли від такого синкретизму, бо тепер часто отримують дарунки й дев'ятнадцятого, і тридцять першого грудня.

Та, зрозуміло, звичаї, пов'язані з цим святом, не обмежувалися сюрпризами для дітей. Скажімо, була традиція варити на Миколая пшеничне пиво й меду. У деяких регіонах цього дня споживали й більш асоційовані з Різдом страви – кутю й узвар. Вони символізували майбутній добрий врожай жита і всіляких плодів. Діти отримували спеціальне печиво під назвою «миколайчики». Худобу кропили свяченою водою та відварами з різних трав. Їздили на санях, щоб перевірити, «чи слизький сніг». Звичаї веліли віддавати борги та пробачати ворогам цього дня – очевидна ознака закінчення річного циклу, передчуття нового року й «обнулення» проблем року, що минає. Для цього свята була характерна й доволі заплутана система погодно-врожайних прикмет.

«На Ганни день прибуває на горобиний крок»

22 грудня – день Ганни, Анни. Про святу Анну, матір Діви Марії, дізнаємося з апокрифів, і вшановуємо її того дня, коли була зачата Пресвята Діва. Це свято приблизно збігається з дуже важливим для дохристиянської культури днем солярного циклу – зимовим сонцестоянням, коли ніч найдовша, а день найкоротший. Не дивно, що такий знаковий момент символічно сприймали як підготовку до «народження нового сонця». Ганну вшановували вагітні, породіллі та всі, хто хоче, але не може мати дітей: адже вона, кажуть апокрифи, народила Діву Марію лише після довгих молитов і обіцянок присвятити дитину Богові.

На Ганни починали готуватися до святкування Різдва, зокрема виготовляти всілякі прикраси (серед них і «павучків», що символізували *заснування*, творення світу). Літня мешканка села Паляничинці на Фастівщині, до речі, теж Ганна, розповідала, що на це свято завжди пекла пиріжки з калиною.

А далі – далі надходять Різдво й Новий рік із новими історіями та новими сенсами. Утім, біг року залишається той самий, що й раніше. І в цьому завжди є не лише суто господарська логіка, а й певний дух рівноваги, опертя в бурхливому світі та – попри все – вічне сподівання на краще.